

Upravený Čapek

U začínajících neslyšících čtenářů je nutno brát ohled na určitá specifika, jako jsou například různorodost jazykových kompetencí v českém i českém znakovém jazyce či dosavadních zkušeností s reálným světem a sociálním prostředím. V *Čítance I pro základní školy pro sluchově postižené* (Ditmarová 1996), určené dle autorky sluchově postiženým žákům ve věkovém rozmezí 8 až 11 let, se z těchto důvodů setkáme s *upraveným textem*. Tato učebnice je jedinou svého druhu, z velké části na ní tedy závisí výuka čtení sluchově postižených žáků.

Z čítanky jsme vybrali upravený text z knížky Josefa Čapka „*Povídání o pejskovi a kočičce*“ nazvaný „*O pejskovi a kočičce, jak psali psaní děvčatům do Nymburka*“. Při procházení různých čítanek určených stejně starým slyšícím dětem jsme také našli několik textů převzatých z této Čapkovy knihy, avšak vždy v doslovném znění; autoři čítanek pro slyšící žáky nepovažovali za nutné nějakým způsobem přizpůsobovat českým dětem český text, který byl navíc napsán přímo pro ně.

Pokud hledáme při konfrontaci původního a upraveného textu zvlášť zajímavá místa, zastavíme se jistě u dopisu, stylizovaného jako psaní pejška a kočičky dětem. Pozoruhodný je nejen svou grafickou podobou, ale především poetickou hrou s jazykem, objevováním kouzla slov a jejich skrytých možnostech (viz obr. 1).

ČTENÉ ŠLEPNI
DĚ KUJEME VAM ZAVASE
PSA NI A O ZNAMU
JEMEVAM ŽE SE PRY
DO BREMZ DRAVY
VINA TREFUJEME
ZOTĚŠ JDOU
FAMEIUVAS FUCTĚ
K KOČIČKA A PEJŠEK

Obr. 1 Čapek

MIL ÉDĚ TI DĚ
KUJE MEVĀM
ZAVĀŠE PSA NI AO
ZNAM UJEME ŽE
SEMĀ MED OBŘĚ
ZDRĀVÍ VĀS K OČI
ČKA. A PÍSEK

Obr. 2 Čítanka

U Čapka je dopis dětem součástí textu pohádky, ilustrace s motivem dopisu je spíše doprovodná; oproti tomu v čítance není dopis obsažen v textu, má formu obrázku graficky odděleného od ostatního textu. V Čapkově knize je text dopisu včleněn do textu příběhu, ale jako ilustrace je také otištěna ilustrace – obrázek dopisu. Tento obrázek, jehož autorem je J. Čapek, názorně doplňuje vyprávění svou vizuální podobou: jsou na něm kaňky, písmena jsou nakloněna na všechny strany, každé je jinak velké, různě se přepisovalo, škrtało, řádky jdou z kopce a do kopce. Úprava dopisu v ilustraci komicky koresponduje s jazykem dopisu (viz obr. 1). Naproti tomu **čítankový obrázek v úpravě autorky není sice použit jako organická součást textu, ale nefunguje ani jako dobrá ilustrace: jeho grafická úprava je zcela neutrální; všechna písmena stejné veliká, vyrovnaná, řádky rovné apod.** Jako symboly „ošklivého psaní – škrábání“ tedy slouží **jen mezery tam, kde nemají být, a úhledné černé kaňky** (viz obr. 2).

Obrázek v čítance tedy není jako ilustrace příliš funkční, je tedy alespoň zachována jeho hodnota obsahová, jeho role ve vyprávěném příběhu?

Původní text dopisu v Čapkově knize začíná působit *oslovením*. Již v něm si můžeme všimnout dvou důležitých věcí: že se postavy příběhu při psaní dopisu snaží používat „*reprezentativní slova*“, vhodná podle jejich názoru do dopisu, představujícího pro ně útvar s důležitým společenským významem, a že si nejsou jisti *kvantitou samohlásek*. Pomocí těchto dvou prostředků spisovatel začíná budovat celkový vtip. Pejšek s kočičkou se snaží používat – jejich slovy – „*jemnou řeč*“; to znamená *spisovnou češtinu* a určitou *skupinu lexikálních prostředků knižních*. Určitým pozmeněním těchto slov či nezvyklým zapojením do kontextu výsledek vždy působí komicky. V Čapkově textu hovoří pejšek a kočička o tom, že budou psát dopis „*nymburským děvčatům*“, kamarádkám z města Nymburka. Tato „*nymburská děvčata*“ jsou v ilustraci dopisu, jejímž autorem je Čapek, zaměněna za „*čtěně šlečny*“. V tomto oslovení je efektu směšnosti docíleno *dojmem přehnané snahy o důstojnost a přidaným šisláním*, které s tímto knižním výrazem velmi kontrastuje: důstojné oslovení, asociující vážené dospělé lidi, se střetává s šisláním, připomínajícím malé děti. Tento *stylistický prostředek* je tedy v podstatě založen na něčem, co neslyšící děti běžně neznají, šislání je ortoepickým prohrěškem, vlastním mluvené řeči. Na principu *rozdílnosti mluvené řeči u její psané podoby* jsou založeny i další humorné momenty, např. zdůrazněné fonetické vlastnosti u slova „*totěš*“, slovního spojení „*fuctě*“ (v úctě), nebo zaměňování *i/y* v „*Nimbuce*“ (Nymburce), „*dravý vina*“ (z-draví na-trefujete), či „*jdou*“ (dou-fáme).

44 Při předložení těchto slov sluchově postiženým dětem by bylo třeba důkladného vysvětlení, díky němuž by se dozvěděly o existenci šišlání, o tom, že se v různých situacích používají různá slova (s tím souvisejí synonymní řady s různými odstíny, stylistické prostředky, slohové útvary atd. – takový výklad by byl vhodný až v nějakém vyšším ročníku). Autorka čítanky tento problém u začínajících čtenářů již v úvodu dopisu vyřešila tím, že v textu vyprávění nahradila „*rymburská děvčata*“ „*děmi*“, v oslovení pak také používá spojení „*milé děti*“. I nadále pak autorka čítanky postupuje podobně: **nahrazuje všechny nezvyklé jazykové jevy prostředky jinými, co nejvíce neutrálními.** Oslovení i další text přitom podle Čapková vzoru konstruuje tak, aby **byly porušeny běžné hranice slov, což je jediná ponechaná atypičnost upraveného textu dopisu.**

„**Porušování hranic slov**“ je ovšem také vlastnost primárně vtipná spíše pro děti slyšící, které dokonale znají slovní zásobu a tvoření vět v českém jazyce, proto jim připadá veselé, když pejsek s kočičkou něco spletou ve svém psaném projevu. Neslyšící dítě takovou základní znalost často nemá a z předložené změti písmenek si neposkládá slova. Jak jsme zmínili výše, **autorka zamýšlela usnadnit neslyšícím dětem porozumění textu převedením Čapkových slov do slov základní slovní zásoby. Ovšem tím se ztrácí ona směšnost užívání „reprezentativních“ a slavnostních knižních slov, jak jsme o ní hovořili výše.** Ani současné slyšící dítě ale určitě nenajde ve spojení „*fučt*“ slušný pozdrav „*v učt*“, stejná situace je s výrazem „*natrefovat se při dobrém zdraví*“, přesto děti Čapkovu knihu čtou i dnes. Důležitá je pomoc dospělého, ale také jejich již vytvořené jazykové základy, které jim pomáhá orientovat se v textu s neznámými slovy.

Čapek dosahuje komického efektu také tím, že slova textu, u nichž jsou porušeny hranice, jsou seskupena do hláskových útvarů jiného významu i formy, než měla slova původní. Některá **jen formálně působí jako slovesná a jmenná tvary, ale nenesou význam (jemevám, bremz, žeseptí, zavaše).** Jindy jsou z původních slov vytvořena slova nová, s významem **kontrastujícím s celkovým laděním dopisu (kajeme, dravý, vína, trefujeme), či s významem také jakoby náhodným, avšak do tematiky textu zapadajícím (znám, psa, jdou, očička).** Autorka čítanky sice nepoužila ve svém textu stejná slova jako Čapek, tudíž nemohla ani využít jeho jazykových hříček, ale ve své snaze přiblížit neslyšícím dětem představu textu „**zvírátky špatně napsaného**“ **rozdělila svůj text a svá slova také „chybně“.** V jejím textu již tolik vtipných tvarů s aktualizovanými významy není, spíše **je samotučné**

rozbit na střípky slov. Je to neutrální řešení: **děti mají „pokažený“ dopis, ale nejsou nuceny hledat slova, jejich nové významy, dávat nový smysl částem slov a spojovat je dohromady, protože v tomto pojetí si stačí domyslet, že kočička s pejskem napsali nesmyslný dopis, a dál ho nerozebírat (a tím se ochudit o vtipnost dopisu Čapková).**

Naším posledním, ale zdaleka ne nejmeně zajímavým zastavením je **závěr dopisu.** Humorné rozhodnutí Josefa Čapka nechat pejška podepsat se v „jemném jazyce“ jako „*písek*“ je založeno na skutečnostech pro neslyšící ne zcela obvyklých. Za prvé, jak jsme již uvedli, neznají různé útvary národního jazyka; za druhé to předpokládá práci s významy lexémů a jejich kombinacemi: **písek je něco úplně jiného než pejsek, proč se tedy tak podepsal? Jak to, že to nevěděli? To přece není vůbec vtipné!** atd.

Tyto nejasnosti jsou podpořeny tím, že čítanka vynechává předchozí část pohádky, v níž kočička uvazuje nad pejskovým podpisem: „*Psát se přece musí jemnou řečí, a tak se mně zdá, jako se nemá psát černej nebo zelenej, šěkavej, že se asi v jemné řeči nemá také psát pejsek.*“ Vynechání může mít samozřejmě prostou příčinu zstručnit text; mohli bychom ale také uvažovat o důvodech obsahových: tato část je založena na rozvíření češtiny. „Jemnou řečí“ je míněna jistě spisovná čeština. V citaci se uváděnými tvary přidavných jmen demonstruje rozdíl mezi touto „jemnou řečí“, již postavy příběhu považují za reprezentativní a vhodnou pro psaní dopisů, a obecnou češtinou. **Neslyšící děti se s obecnou češtinou, běžnou mluvou ani s hovorovou formou spisovného českého jazyka příliš často neseťkávají.** Mají s odezíráním mluvené řeči velké problémy! a český jazyk se touto formou dokonale naučit nemohou. Čeština se k nim dostává ve škole, v psané formě, nebo při odezírání, kdy se na dítě mluvčí přímo obrací a snaží se, aby jej dítě pochopilo. Používá potom většinou automaticky spisovnou češtinu? Obecná čeština tak zůstává dítěti skryta. Pedagogům neslyšících je tento fakt znám. **Vynechání pasáže o „jemné řeči“ si proto lze vysvětlit snahou o vyhnutí se této problematice a o ochranu čtenáře před neporozuměním. Podle našeho názoru by však při dostatečném vysvětlení ze strany učitele mohl mít neslyšící žák z takové tematiky užitek, právě proto, že se s obecnou češtinou a jejími tvary při vyučování běžné neseťká, ale (paradoxně) má potom ve většinové společnosti odezírat běžnou mluvu, ponejvíce obecnou češtinu.** Pokud autorka čítanky vynechala část o „jemné řeči“, předpokládala nejspíš, že rozdíl mezi spisovnou a nespisovnou češtinou dětem učitel vysvětlovat nebude. Je tedy bezúčelné ponechávat v upraveném dopise podpis „*písek*“, a navíc bez původního, přeškrtnutého „*pejsek*“.

V daném prostoru jsme se mohli pouze dotknout některých zajímavých míst v problematice upravovaného textu. I na našem krátkém úryvku však lze vidět, jak **obřížné je uvažovat při úpravě textu o všech aspektech jazykového vnímání i zkušenostního základu budoucích neslyšících čtenářů** současně a vytvořit tak text, který bude nejen srozumitelný a jazykově či didakticky přínosný, ale i zajímavý a zábavný.

Radka Faltínová

Prameny

ČAPEK J. *Povídání o pejskovi a kočičce*. Praha: Albatros, 1979.
DITMAROVÁ, D. *Čítanka I pro základní školy pro sluchově postižené*. Praha: Septima, 1996.

Literatura

HRUBÝ, J. *Odezírání. Speciální pedagogika*, 1998, č. 4, s. 1–11.
HRUBÝ, J. *Velký ilustrovaný průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu I*. Praha: Septima, 1997.
HRUBÝ, J. *Velký ilustrovaný průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu II*. Praha: Septima, 1998.
STRNADOVÁ, V. *Hádej, co říkám*. Praha: FRPSP, 1998.
STRNADOVÁ, V. *Hluchohla a jazyková komunikace*. Praha: UK, 1998.

¹ Stov. o odezírání např. Strnadová, 1998 – a, b; Hrubý, 1997, 1998.

² Strnadová, 1998 – a, s. 88: „Neslyšící se učí mluvit jiným způsobem než lidé slyšící. Učí se to řízeným učením ve škole. Tam nebyli vedeni ke znalostem obecně českými, různými dialektů a slangových výrazů.“